19-Sep-2009

इत् Letters (also called अनुबन्ध)

This is a technical term. It is used to flag or mark some letters as indicatory letters. They are akin to the Tags in mark up languages like HTML and XML today. The whole tradition being an oral tradition, the tags also had to be something that could be rendered and interpreted in the oral tradition. Therefore the tags had to be verbal – and this is achieved using sounds within the alphabet by using a suitable combination context, position and svarās.

These markers have no place within the rules as they only indicate something and then go away. But the scheme is ingenious to package and deliver something for usage. It can be compared to the packaging for an item – in that the package has labels and marks to help in safe shipping and then the same labels are used to help unpack and install the items sent.

Or, one can look upon it as the label on a container which tells something about what the container has. The label is useful, and in the grammatical context – necessary, to recognize the contents.

It will serve us students of Panini greatly to understand these letters and the purpose for these letters in every situation they are used – for each इत् letter is carefully chosen to serve some need.

A Quick glance of the important sutras involved

Panini has a set of sutras to define these इत् letters which are now presented.

उपदेशेऽजनुनासिक इत् । १.३.२
हलन्त्यम् । १.३.३ [उपदेशे इत्]
न विभक्तौ तुस्माः । १.३.४ [उपदेशे हलन्त्यम् इत्]
आदिर्ञि-टु-डवः । १.३.५ [उपदेशे इत्]
षः प्रत्ययस्य । १.३.६ [उपदेशे आदिः इत्]
चु-टू । १.३.७ [उपदेशे प्रत्ययस्य आदिः इत्]
ल-श-क्वतद्धिते । १.३.८ [उपदेशे प्रत्ययस्य आदिः इत्]
तस्य लोपः । १.३.९ [इतः]

अदर्शनं लोपः । १.१.६०
प्रत्ययस्य लुक्-श्लु-लुपः । १.१.६१ [अदर्शनं]

प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् । १.१.६२
न लुमताङ्गस्य । १.१.६३ [प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम]

उपदेशेऽजनुनासिक इत् । १.३.२

प०छे० ॥ उपदेशे (७/१) अच्(१/१) अनुनासिकः(१/१) इत् (१/१)

वृ॥ उपदेशे यो अनुनासिकः अच् तस्य इत् संज्ञा भवति।

A nasalized अच् (vowel) seen in the upadesa, gets the name इत्

अथ कः अयम् उपदेशो नाम? = What is this Upadesa?

आद्युच्चारणम् उपदेशः (आद्यानाम् = शिव-पाणिनि-कात्यायन-पतञ्जलीनाम् उच्चारणम् आद्युच्चारणम्)

What is enunciated by the three first Rishis – Sutrakara Panini, Vakyakara Vararuchi (also called Katyayana) and Mahabhasyakara Patanjali is called upadesa. In the grammar tradition it is said उत्तरोत्तर मुनीनाम् प्रामाण्यम् – i.e. in the event of disagreements the final say will belong to the latter of these three – i.e. Patanjali's word is considered final.

A more precise definition of upadesa is stated by bhasyakara Patanjali and is known within the teaching tradition by a verse:

प्रत्ययाः शिवसूत्राणि आदेशा आगमास्था
धातुपाठो गणे पाठः उपदेशाः प्रकीर्तिताः ||

i.e. the Upadesa refers to Pratyayas, Mahesvara (Siva) sutras, Adesas, Agamas, Dhatupatha and Ganapatha. The exact meaning of these terms will become clearer in due course.

Over time the tradition of maintaining the nasalized vowels has taken a hit. To know what is anunasika we have to go with the teaching tradition – प्रतिज्ञा पाणिनीयाः आनुनासिक्याः

पाणिनीयाः = पाणिनिना प्रोक्ता वर्णाः

प्रतिज्ञया (गुरु-परम्परा उपदेशेन)

आनुनासिक्याः = अनुनासिक-धर्मवन्तः सन्ति

हलन्त्यम् । १.३.३ [उपदेशे इत्]

प०छे० ॥ हल् (१/१) अन्त्यम् (१/१) इत् (१/१)

वृ०॥ उपदेशे अन्त्यं हल् इत् संज्ञकं भवति ।

In the upadesa, the final हल् gets the name इत्

The following is an exception (अपवाद) to the above rule:

(अप वदति इति अपवादः)

न विभक्तौ तुस्माः । १.३.४ [उपदेशे हलन्त्यम् इत्]

प०छे० ॥ न (अव्यय) विभक्तौ (७/१) तुस्माः (१/३)

तुस्माः = तुश्च सश्च मश्च – i.e. तु (तवर्ग), सकार and मकार

वृ०॥ उपदेशे विभक्तौ वर्तमानानाम् अन्त्यानाम् तवर्ग-सकार-मकाराणाम् इत् संज्ञा न भवति ।

In a vibhakti the final हल् which is a sakara, makara or a letter of the tavarga (dental class), does not get the name इत्.

What is विभक्ति? Loosely stated it is the name for endings we use in verb conjugations and noun declensions – like ति, तः, अन्ति, भ्याम्, भिः etc. We will see the Paninian definition in due course.

आदिर्ञि-टु-डवः । १.३.५ [उपदेशे इत्]

प०छे० ॥ आदिः (१/१) ञि-टु-डवः (१/३) इत् (१/१)

वृ०॥ उपदेशे आदौ वर्तमानानाम् ञि, टु, डु इत्येतेषाम् इत् संज्ञा भवति ।

The syllables ñi, ṭu, ḍu at the beginning in the upadēśa get the name इत्.

This rule only finds use in extracting the real dhatu from the packaged dhatus presented by Panini in his धातुपाठ.

Examples:

- ञिइन्धी, ञिइक्ष्विदा, ञितृष् , ञित्वरा, ञिघृषा, ञिफला, ञिभी, ञिमिदा, ञिष्वप्, ञिष्विदा
- टुक्षु, टुदु, टुनदि, टुभ्राजृँ, टुभ्राशृँ, टुभ्लाशृ, टुमस्जो, टुयाचृँ, टुवम, टुवेपृँ
- डुकृञ्, डुक्रीञ्, डुदाञ्, डुधाञ्, डुमिञ्

Unrelated to the इत् प्रकरण – In context of getting dhatus from dhatupatha two simple useful rules:

धात्वादेः षः सः । ६.१.६५

The षकार at the beginning of a dhatu is replaced by सकार

णो नः । ६.१.६६ [धात्वादेः]

The णकार at the beginning of a dhatu is replaced by नकार

Additional criteria for defining a letter as इत् in a प्रत्यय

षः प्रत्ययस्य । १.३.६ [उपदेशे आदिः इत्]

प०छे० ॥ षः(१/१) प्रत्ययस्य (६/१)

वृ०॥ उपदेशे प्रत्ययस्य आदिः षकारः इत् संज्ञको भवति ।

In the upadēśa, at the beginning of a pratyaya, a ṣakāra gets the name इत्.

चु-टू । १.३.७ [उपदेशे प्रत्ययस्य आदिः इत्]

प०छे० ॥ चु-टू (१/२)

वृ०॥ उपदेशे प्रत्ययस्य आदी चु-टू (चवर्ग-टवर्गौ) इत् संज्ञकौ भवतः।

In the upadēśa, at the beginning of a pratyaya, the letters belonging to cavarga and ṭavarga get the name इत्.

ल-श-क्वतद्धिते । १.३.८ [उपदेशे प्रत्ययस्य आदिः इत्]

प०छे० ॥ ल-श-कु (१/१) अतद्धिते (७/१)

वृ०॥ उपदेशे प्रत्ययस्य आदयः लकार-शकार-कवर्गाः इत् संज्ञका भवन्ति तद्धितं वर्जयित्वा ।

In the upadēśa, at the beginning of a pratyaya other than a taddhita pratyaya, lakāra, śakāra and letters belonging to kavarga get the name इत्.